

ÜLD- JA OSKUSKEELE KEERDKÄIKUDEST KRIISIUUDISTE VALGEL

Reet Hendrikson

Ülevaade. Artikli eesmärk on heita valgust oskuskeele sellele osale, mida kasutatakse tänapäeva uudistekstides, ning selitada näidete varal üld- ja oskuskeele piiriala. Ajakirjanduse põhitõdesid on, et uudis ei pea järgima oskuskeele normingut ja tava, vaid edastama erialast infot üldsusele mõistetavalt. Kuidas suhestub see tänapäeva uudistega, kus sageli kajastatakse sügavalt erialaseid teemasid, nagu rindeuudised, relvahanked, viiruste ja vaktsiinide anatoomia, kliima- ja keskkonnaküsimused? Millised mõttekohad tekivad pingeväljas *uudistekst-erialakeel* ja milliseid järeldusi saab selle põhjal teha ühest küljest erialakeele, teisalt tänapäeva uudistekstide kohta? Tuginedes riigikaitse näidetele, ent usutavasti on mõndagi ülekantavat teistelegi ühiskondlikult aktuaalsetele valdkondadele. Riigikaitseuudised paistavad silma mitmekesise ja -plaanilise erialaslängiga, mis omakorda komplitseerib üld- ja oskuskeele piiride mõtestamist. Ajakirjandustekstilt eeldatakse, et see sõnastab aktuaalse info lühidalt ja lihtsalt ümber. Selleks aga on vaja ümberõeldavast aru saada. Nii võib mõistetavus lugejale osutuda näiliseks: tavakodanikul võib tekkida mõistmisillusioon, enam asjaga kursis olijal aga mõistmistõrge. Aktuaalsete valdkondade kajastamisel peaks ekspertide võrgu olemasolu olema üks toimetustöö põhinõudeid.

Võtmesõnad: erialakeel, oskuskeel, üldkeel, kirjakeel, terminoloogia, terminiarendus, varieerumine, eristamine, erialakeele tõhusus, uudis, riigikaitse, sõjateadus, eesti keel

1. Teema aktuaalsus ja eesmärk

Julgeolekupoliitiline olukord Euroopas ja Eestis on toonud sõjanduse ja laiemalt riigikaitse ning sedamööda ka riigikaitseterminid tavainimese teadvusse. Peamisi teabevahendajaid on ajakirjandus (trükimeedia, raadio- ja telesaated) ja suhtlusportaalid. Siinses keskendun trükimeediale.

Üld- ja oskuskeele (ehk erialakeele) vahekorra käsitlemisel pakuvad paljutöotavaid näiteid valdkonnad, mis on keelevälistest oludest johtuvalt ühiskonna

tähelepanu all. Neid iseloomustab kodaniku huvi ja vajadus olla toimuvaga kursis. Üks selliseid valdkondi on eriti alates 2022. aasta veebruarist olnud riigikaitse. Olukorra teeb keerukaks, ent teisalt põnevaks see, et tegu on spetsiifilise, keeruka sisestruktuuriga erialaga. Sarnane olukord tekkis koroonapandeemia ajal, samuti võib paralleele tõmmata rohepöörde kajastamisega. On ilmne, et erialade spetsiifilisusaste – ja sedamööda ka erialade mõistesüsteemi spetsiifilisusaste – on erinev, kusjuures iga eriala sees on spetsiifilisi ja vähem spetsiifilisi valdkondi. Nii tekibki dihhotoomiline olukord: keeruka mõiste- ja terminisüsteemiga eriala peaks olema korraga teatud piirini kõigile arusaadav, kuivõrd erialakeelt kasutatakse avalikkusele suunatud uudistekstides. Kuidas saab keeruka loogikaga eriala keel olla ühtäkki üldmõistetav ja seda ka erialakaugele inimesele?

Paet nendib oma doktoritöös, et üha keerulisem on määratleda sõnu termini või slängina, sest piirid registrite ja allkeelte vahel ähmastuvad ning üldkeele sõnavarra lisandub tempokalt argi- ja oskussõnu. Sama olukord on üld- ja oskuskeelde kuuluvate sõnadega. (Paet 2023: 10, 41) Viitega Kullile (2000: 23) leiab Risberg (2024: 12), et *kirja*-, *kõne*-, *üldkeele* jt lähimõistete problemaatilisus on suuresti tingitud asjaolust, et need on uurimusliku sisuga konkretiseerimata.

Siinse käsitluse eesmärk on heita teemale valgust erialakeele vaatepunktist ja eritleda konkreetsetele näidetele tuginedes erialakeele osa, mida kasutatakse tänapäeva uudistes. Mis iseloomustab tänapäevast, spetsiifilist valdkonda kajastava uudisteksti (oskus)keelt ja kuhu paigutub see keeleregistrite jaotuses? Tuginen riigikaitse näidetele, ent usutavasti on nii mõndagi, mis on üldistatav teistelegi aktuaalsetele valdkondadele ja nende kajastamisele uudistekstides. Riigikaitset käsitlevate uudiste varal vaatlen, millised mõttekohad tekivad pingeväljas *uudistekst–erialakeel* ja milliseid järeldusi saab nende põhjal teha erialakeele kohta. Kuivõrd peaks uudistes lähtuma ajakirjanduskeelele esmaomaseks jooneks peetavast üldarusaadava keele nõudest ning seda olukorras, kus keelevälistel põhjustel on uudiste erialakeelne alge üha suurem? Artiklis ei otsita kõikehõlmavat tõde: eesmärk on aidata kaasa üld- ja oskuskeele vahekorra selitamisele, tuginedes riigikaitset käsitlevatele uudistekstidele.

2. Teoreetiline taust ja metakeelelisi remärke

Enne näidete juurde jõudmist vajab käsitlemist keelekihtide ja tekstižanride vahekord ning metakeelega seotu. Esmalt vaatlen oskus- ehk erialakeele paiknemist keelekihtide süsteemis, seejärel peatun põgusalt ajakirjandusteksti tüüpjoontel, mis on tähtsad erialakeele kontekstis. 2020. aastate algul alanud diskussioon keelekorralduse üle (vt nt Maarits 2020, Langemets, Päll 2021, Tavast 2021, Nemvalts 2021, Klaas-Lang 2022, Madise 2022, Ehala 2022) on kehutanud vaatama üle ka põhimõisteid, nii ei saa puutumata jääda ka oskuskeelega seotu. Nii terminoloogias kui ka mis tahes teistes distsipliinides kehtib seaduspära, et süsteemi ühe osa muutumine mõjutab kogu süsteemi. Eraldi huviväärne on üldkeele mõiste, kuna selle määratlus on traditsioonilise vastandamise tõttu oskuskeelega otseselt seotud. Mõiste *kirjakeel* mitmetähenduslikkust on piisavalt mõtestatud mujal (vt nt Lindström jt 2023, Risberg 2024) ja siinses viitan vaid paarile seigale, mis seostuvad eeskätt üldkeele, ent seeläbi ka oskuskeele mõistega.

2.1. Oskuskeel ja selle lähimõisted

Kirja-, üld- ja oskuskeele suhtest on kirjutanud põhiosa Eesti (oskus)keelekorralduse klassikud, mõtestades neid sarnasel moel (vt nt Mereste 2000, Kull 2000, Erelt 2007). Nende seisukohti on piisava põhjalikkusastmega refereeritud suures osas üld- ja oskuskeelt puudutavates (teadus)käsitlustes (vt nt Tavast, Taukar 2013, Hendrikson 2018, Paet 2023, Risberg 2024 jt). Tähtsa nüansi toob sisse Paet (2023: 40), märkides, et keelekorraldust tuleb vaadelda ajastu kontekstis: see teise- seneb, lähtudes ajastu ja ühiskonna vajadustest ja suundumustest. Keelekorraldus- põhimõtete muutmine on omakorda tinginud vajaduse vaadata üle mõisted ja metakeel, mida peegeldab ka 2022. a loodud EKI teatmik. Kuna selle üks eesmärke on toetada Sõnaveebi ja ÕS-i kasutajat, on loogiline lähtuda siinses käsitluses EKI teatmiku infost. Need, kes on jälginud teatmiku koostamist, on tähele pannud, et selle aja vältel on tehtud mõisteselgitustes täiendusi ja parandusi. Kummatigi on veel kohti, mis näivad vajavat praeguses kontseptsioonis täpsustamist, ja sinne käsitlus üritabki olla sellele alljärgneva arutluskäigu ja näitematerjaliga toeks.

EKI teatmiku järgi on oskuskeel “erialasel suhtlemisel kasutatav keel, mida kasutatakse teaduses, kunstis ja muudel aladel. Sellele on iseloomulik seotus mingi eriala või valdkonnaga ja see jaguneb eri alade oskuskeelteks, nt meditsiinikeel ja õiguskeel.” (EKI teatmik: Üld- ja oskuskeel) Tegu on üsna ajatu määratlusega ja näib, et oskuskeelega seotult peaks kõik klappima. Sama kehtib nendingu kohta, et üld- ja oskuskeele vahel pole selget eraldusjoont ja need mõjutavad teineteist pidevalt. Küll aga jääb lisaselgituseta arusaamatuks, mida on mõeldud tõdemusega, et “[k]irjakeele osa (*vähemalt osaliselt*) on oskuskeel [---]” (EKI teatmik: Mis on muutunud; vaadatud 5.10.2024; minu esiletõste – RH). Kuhu või millise ülemmõiste alla kuulub oskuskeele ülejäänud osa? Tegu on põhimõttelise küsimusega, sest iga mõiste tuum ja maht sõltuvad suuresti sellest, kuhu ta mõistesüsteemis paigutada. On sellega mõeldud, et osa oskuskeelest võib lugeda erialaslängi hulka? Kui nii, on see traditsioonilise käsitusega võrreldes põhimõtteline erinevus: seni on erialaslängi peetud kõhklusteta sotsiaalseks murdeks (vrd nt Erelt 2007: 38–39, EKK 2020: 24–24)¹, mis vastandub kirjakeelele kui üldrahvalikult kasutatavale keelepruugile. Kirjakeele mõistest tuleb eraldi juttu allpool. Igal juhul jääb tsiteeritu ebamääraseks punktis, mis on oskuskeele olemuse mõtestamisel üks võtmetähtsusega seiku. Erialasläng on tähtis uute terminite allikas, ent kas senises arusaamas tuleks teha muudatusi?

Traditsioone järgib ka teatmiku tõdemus, et “[k]eelekasutuses vastandatakse oskuskeelt sageli üldkeelele” (EKI teatmik: Üld- ja oskuskeel). Õppejõu ja koolitaja rollis olnuna tean, et oskuskeele mõiste selgitamine üldkeele eituse kaudu aitab erialakaugel inimesel mõistest paremini aru saada, ent seejuures tuleb teadvustada, et tegu on lihtsustusega. ÜS-i (3.10.2024) järgi on üldkeel “kirjakeele üldtarvitatav osa, mis hrl vastandub oskuskeelele ning mida kasutavad kõik keelekõnelejad vanusest, ametist, haridusest, elupaigast olenemata”. Nii ütleb praegu ka EKI teatmik, mis ühtlasi peegeldab pürgimist täpsema mõtestamise suunas: veel 2024. a kevadel defineeriti seda kui *ühtset*, üldtarvitatavat keelt, mis siinkirjutaja hinnangul teeks mõiste ja selle vahekorra naabermõistega veelgi segasemaks. Niisiis tähistab *üldkeel* kõike, mis n-ö jääb oskuskeelest üle. Ei saa ka unustada, et *üldkeele* abstraktsusaste

¹ “Kui oskuskeel on kirjakeele osa, siis erialasläng (argoo, žargoon) on slängi osa [---]. Erialasläng on loomu poolest sotsiaalne murre ehk sotsiolekt.” (Erelt 2007: 38, 39).

on märgatavalt suurem kui *oskuskeelet*. Senise binaarsuse kaotab EKI teatmik sisse toodud mõiste *standardkeel* ehk *normikeel* ehk *normikirjakeel*, millega on hakatud tähistama kirjakeele normitud osa² (EKI teatmik: Mis on muutunud). Nii on *üldkeel* jätkuvalt kõik see, mis ei ole standard- või oskuskeel, ent ometi vajaks nende vahekord täpsustust. Süsteemiteooriast lähtudes mõjutab uue (alam)mõiste sissetoomine automaatselt kogu süsteemi. Kahtlusi mõistesisis suurendavad ÜS-is (1.10.2024) esitatud *üldkeele* sünonüümid (mh *kirjakeel* ja *riigikeel*).

Kirja-, üld- ja oskuskeele suhte üle paneb juurdlema ka EKI teatmiku tõdemus, et “[---] tegelikus keeletarvituses kuulub kirjakeelde hulk üldtarvitatavaid oskus-sõnu” (vaadatud 5.1.2025). Kuna oskuskeel on nagunii kirjakeele allkeel, siis oleks lausel mõte juhul, kui *kirjakeele* asemel oleks *üldkeel*. On siin tegu inimliku eksimusega või on mõte selles, et oskuskeele alla kuulub nüüd *osaliselt* ka erialaslang, mida on traditsiooniliselt liigitatud murdekeele ehk sotsiaalsete murrete alla? EKI teatmiku järgi on *kirjakeel* ehk *ühiskeel* ehk *ühiskirjakeel* “*ühtne*, asjaajamises, kirjanduses, ajakirjanduses, suhtluses ja mujal kõnes ja kirjas avalikult kasutatav keel” (minu esiletõste – RH). Määratluses esineb sõna *ühtne* esimese sõnana ehk rõhulises positsioonis. Standardkeele määratluses on sõna *ühtne* omal kohal, ent kirjakeele kui ülemmõiste määratluses tekitab see küsimusi: kas nimetatud sõnaga ei piirata liigselt mõistemahtu? Kas oskuskeel ikka mahub kõnealuse määratluse alla, kuivõrd ühtsuspõhimõte saab kehtida vaid ühe eriala sees? Kui ühtseks saab pidada üldkeelt, kuhu paigutub ka kõne- ehk argikeel, mille ühtsus on pigem küsitav ja mida on defineeritud kui normingute suhtes paindlikumat keelekasutust (vt Hennoste, Pajusalu 2013: 75)? Või tuleks mõtestada kõnekeelt sotsiaalse murdena, mis nihutaks kõnekeele kirjakeele alt välja? Või on sõnal *ühtne* hoopis mingi muu osutus? Igal juhul ei tohiks sõna osutus jääda nii tähtsas, põhitõdesid kajastavas piiritluses ebamääraseks.

Siinses käsitluses lähtun traditsiooniliselt eeldusest, et oskus- ehk erialakeel on kirjakeele kui ühiskeele allkeel. Hoolimata tihedast seosest ja vastasmõjust ühest küljest erialaslangi kui sotsiaalse murde ja teisalt abstraktsiooniga, mida nimetame üldkeeleks, on tegu kirjakeele osaga. Oskuskeelt iseloomustab kokkuleppelisus ja üldkeelele võrreldes suurem täpsusaste (vt nt EKI teatmik), mis peab lähtuma eeskätt erialainimeste vajadusest (vt põhjalikumalt Hendrikson 2018). Järgnevas arutlen, kuidas ühildub eelnenud aruteluga uudisteksti mõte ja põhieesmärk – olla avalikkusele mõistetav.

2.2. Ajakirjandustekst ja oskuskeel

Tiiu Erelti (2007: 20) järgi on ajakirjanduskeel midagi oskus- ja üldkeele vahepealset: seda iseloomustab täpsem info ja rohkem termineid kui üldkeeles. Ajakirjandusteksti traditsioonilist paigutust tekstižanride ja registrite jaotuses ning sellele harjumuspäraselt omistatavaid jooni kirjeldab Hennoste (2000). Pea veerandsaja aasta tagune käsitlus annab siinsele tänuväärse lähte: see aitab hästi peegeldada mõiste dünaamikat. Tarbetekstid moodustavad Hennoste (2000: 32) järgi kirju kogumi ja nende ühisjoon on lähtumine kirjakeele normingust. Tarbetekstide üks liike on ajakirjandustekst. Tekstiliike eristab Hennoste (2000: 32) järgi kolm

² Normeeritud kirjakeel ehk *ühtne*, korrastatud, kirjas ja kõnes kasutatav keelekuju, mida tavaliselt vastandatakse normimata keelele (näiteks argikeelele) (EKI teatmik, 7.10.2024).

aspekti: terminikasutus, tsitaadid ja grammatilised eripärad. Siin keskendun neist esimesele ehk sõnavarale kui enim esilduvale. Hennoste (2000: 32) sedastab, et oskuskeele vaates jagunevad tarbetekstid kaheks: need, kus kasutatakse termineid (teadustekstid jm), ja sellised, kus “oskuskeelsuse aste on madal”. Ajakirjandustekstid jäävad teise rühma: ideaaliks on “igapäevased, konkreetset sõnad, mis on mõistetavad sadadele tuhandetele lugejatele”. Hennoste eristab üld- ja eriuudiseid, milles räägitakse igapäevaelust, samas “[e]riuudistes, nagu majandus- või spordiuudised, on termineid kindlasti vaja. Aga ka seal üritatakse kasutada *võimalikult laialt tuntud termineid ja võimalikult vähe*.” (minu esiletõste – RH) Siinses käsitluses ongi keskmes uudistekstid ja selle liigituse järgi on fookuses eriuudised.

Eestis on ajakirjandusteksti žanrilisest muutumisest kõneldud juba aastaid, sh žanrilisest hübriidsusest ja liigitamatuse dilemmast (vt Himma-Kadakas 2010). Muutuste taga on suuresti keelevälised põhjused. “Meediapoliitika olukorra ja arengusuundade uuringu” (Kõuts-Klemm jt 2019) ning Eesti Konjunkturiinstituudi uuringu (2022) järgi on üks tähtsamaid mõjureid internetistumine ja sellega kaasnev paberväljaannete osakaalu vähenemine. Esimene neist (Kõuts-Klemm jt 2019: 70) sedastab, et tähtis roll on meedia üha suureneval iseseisvumisel ehk meediastumisel, mille käigus teised institutsioonid peavad kohanema meedia loogikaga. Eesti Konjunkturiinstituudi paar aastat varasemas uuringus (2018) nimetatakse, et suurenev konkurents eri kanalite vahel toob kaasa pealiskaudsuse. Tugevat rõhuasetust kvantiteedile nimetab Himma-Kadakas ka oma (2018) doktoritöös. Nimetatud tendentsidele sekundeerib Hennoste (2024) Eesti Päevalehele antud intervjuus, kus ta kõneleb tänapäeva ajakirjanduse murekohtadest ja ajakirjanduse autoriteedi murenemisest. On ilmne, et keelevälise olude muutumine avaldab mõju ka ajakirjandusteksti (keele)tavadele.

3. Tekstinäited ja analüüs

Alates Vene-Ukraina konflikti eskaleerumisest 2022. aastal olen dokumenteerinud riigikaitset käsitlevaid uudiseid, mille keele- või terminikasutus lahkneb mingi(te)s aspekti(de)s erialakeele tavadest-kokkulepetest. Analüüsitavad näited pärinevad ajavahemikust veebruar 2022 kuni oktoober 2024. Materjali kogusin eraldi kausta ja liigitasin märksõnade järgi alamkaustadesse. Kogumine ei olnud nii järjekindel, et oleks paslik kõnelda arvandmetest või teha statistilist analüüsi. Talletatud tekstikatteid oli 40 ringis, neist enam kui pool (ca 60%) sisaldas rohkem kui üht lahknevust³, veidi alla poole lahknevustest (ca 45%) kordus mitmes tekstis. Siinse käsitluse tarvis valisin tekstikattetest välja esinduslikemaid: neid, mis sisaldavad tüüpilisi lahknevusi ja näivad peegeldavat ajakirjanduskeelele väljakujunenud keeletava riigikaitsevaldkonna kajastamisel. Teine valikukriteerium oli, et näited ei oleks liialt spetsiifilised ega vajaks pikemaid selgitusi. Samuti jätsin välja mõningaid piiripealseid juhte. Niisiis oli tegu subjektiivse selektsiooniga. Tekstikatted on pärit meediaportalidest Delfi, ERR, Postimees (PM) ja Lõuna-Eesti Postimees (LPM), Virumaa Teataja (VT) ning Lõuna-eestlane (L). Välja jätsin trükised, mille sihtgrupp on erialainimesed (Sõdurileht, Sõdur, Kaitse Kodu!). Katkendid on esitatud originaalkujul, allikaviitega ja vaadeldav keelend on alla

³ Mõtteselguse huvides kasutan siin ja edaspidi erialakeele normingust või tavast kõrvalekaldumist tähistavana sõna *lahknevus*, kuivõrd *varieeruvus/variant* viitab siinses analüüsis esimesele liigituskategooriale (varieerumine ja mittediferentsimine).

joonitud. Keelendite puhul, kus näitelause ei tundunud obligatoorne, on piiratud sõna- või fraasitasandiga.

Materjali rühmitamine oli probleemne, sest üks ja sama keelend võib hõlmata erinevaid nähtusi. Otstarbekaimaks osutus kolmikliigitus: 1) varieerimine ja mitteeristamine, 2) erialasläng ja kantseliit ning 3) kohad, mis on alati mõistmistõrke või mõistmisillusiooni tekkele. Tähtis on rõhutada liigituse tinglikkust: kaks esimest kategooriat on pigem vormilised, kolmas keskendub tähendustasandile. Üks ja sama keelend võib ühes kontekstis olla ühtaegu nii erialasläng kui ka varieerumise ilming. Teises kontekstis võib see muuta sõnumi asjatundlikule lugejale raskelt hoomatavaks või mõistetamatuks, erialakaugel inimesel võib aga tekkida mõistmisillusioon. Niisiis tingis ainese iseloom ja kogumismeetod andmeanalüüsi meetodi valiku: tegu on kvalitatiivse analüüsiga.

3.1. Varieerimine ja mitteeristamine

Erialakeele uurimisel pakuvad põnevaid leide Ukraina sõja kontekstis aktuaalseks saanud mõisted, mida uudistes erinevalt erialakeelest ei eristata. Mitteeristamise ehk mittediferentsimise all pean silmas olukorda, kus mõisteid ei eristata kohtades, kus seda erialakeeles on tarvilikuks peetud (vt Hendrikson 2018: 30–32, vrd ka Mereste 2000: 79). Uudistekstis on selle traditsioonilisi žanritunnuseid arvestades mitteeristamine ja varieerumine pigem ootuspärased nähtused. Siia kategooriasse kuuluvad mh samatähenduslikena kasutatavad *rahvus* – *rahvas* – *riik*, *droon* – *varitsev moon*, *õhukaitse* – *õhutõrje*, *info* – *andmed* – *teave*, *julgeolek* – *turvalisus* jt. Meediatekstis ei teki taoliste terminite eristamata jätmise üldjuhul probleemi, kuna mõistmist toetavad ka keelevälised teadmised. Nii ei eeldata liitlasvägede kontekstis *rahvuslikust toetuselemendist* lugedes ilmselt, et üksus on formeeritud rahvusest lähtudes (vrd *national support element*). Pealkirjana esinev näide (1) võiks jätta mulje, et artiklis kõneldakse rahvuse püsijäämisest, ehkki jutt on riigist ja selle kaitsmisest.

(1) Valimisõiguse küsimus on rahvusliku julgeoleku küsimus. (PM 26.8.2024)

Rahvus, rahvas ja riik on eriti väikerahva puhul tihedalt seotud, ent nende mitteeristamine võib tekitada kirjutaja maailmavaatest äraspidise arusaama. Kui kõnelda nt Venemaa *rahvuslikest* julgeolekupoliitilistest eesmärkidest (vt nt EPL 27.3.1999), kannab see varjatud ideoloogilist sõnumit, ehkki see pole ilmselt olnud ajakirjaniku suhtlustahe. Kui arvestada siin ka Vene Föderatsiooni rahvuslikku kirjususust, oleks täpsem – ja Eesti ajakirjanduse vaatepunktist kohasem – kasutada täiendit *riiklik*. Samas tuleb tõdeda, et otsest mõistmistõrget siin ei teki.

Põnev näide on sõjauudistes sageli kajastuv mõiste, mille ingliskeelne kuju on *loitering munition*. Sellele olen ajakirjandusest dokumenteerinud üle kümne eestikeelse vaste, valdavalt põhiosaga *droon* (nt *loitering*, *loiterdav moon*, *kaaberdav laskemoon*, *kamikaze-droon*, *enesetapu-*, *suitsiidi-*, *hulkur-*, *tapjadroon*, *hulkuv droon*, *luusiv/luuserdav droon*).⁴ Näide (2) varieerib terminit kolm korda ja varieerimise taga on arvatavalt tekstilise mitmekesisuse taotlus.

⁴ Terminivalikut ja mõisteselgitusi vt Militermist. Vrd ÜS (2.10.2024), kus esinevad *kamikaze-* ja *hulkurdroon*. Nende selgitus kajastab üht kindlat varitseva moona liiki, ent tänapäevaks on see selgitus selgelt väär.

- (2) Ukraina eriüksuslased avaldasid video, millele nende sõnul on näha, kuidas *kamikaze-droon* jäädvustab oma viimase lennu enne, kui hävitab Vene tanki. [---] Video põhjal paistab, et vähemalt üks sõdur istus tanki peal, kui *droon* tanki tabas. [---] “*Enesetapudroonid*” pole ainult soomuki vastu loodud relv, vaid sihtmärgiks sobib ka muu, mida tahetakse hävitada. (PM 22.5.2022)

Enesetapu- ja *suitsiididroon* on mõiste seisukohast vastuolulised konstruktsioonid, sest *droon* tähistab mehitamata õhusõidukit, seega pole õhuk piloodi olemasolul enam droon. *Kamikaze-droon* on nimetatud aspekt täiendsõnana esineva tsitaatsõna tõttu vähem esil, ent sama kehtib ka selle kohta. Teavitustöö tulemusena kohatab ajakirjanduses üha enam *varitsevat õhuriündemoona* ja selle variante *varitsev ründemoon* või *varitsev moon*. Viimased on erialakeeles eelistatavad variandid, sest tähtis on hoida lahus *drooni* ja *moona*: *drooniks* nimetatakse õhukeid, mis on mõeldud pärast kandami vallandamist naasma, *moona* ei loeta õhukiks ja see on mõeldud hävinema (vt Militerm). Erinevus on ka puhtpraktiline: droonide tootmine on üldjuhul kümneid kordi kallim. Kas meediateksti tarbijal on vaja aru saada, kummast kõneldakse? Kui mõelda riigikaitsekuludele, mis kummagi soetamise tarvis on, võiks arvata, et nende erinevus võiks maksumaksjale korda minna.

Inglise keele mõjul on riigikaitse erialakeeles levinud *treening* (*training*) nii väljaõppe, harjutuse kui ka õppuse tähenduses (Hendrikson 2020: 56). Erialakeeles on neid mõisteid vaja mõttetäpsuse huvides üldjuhul lahus hoida. Eesti keel võimaldabki siin suuremat täpsust, mistõttu erialakeele seisukohast on tegu alaeristamisega. Ent kuivõrd selline keelekasutus takistab meediateksti mõistmist? Pigem mitte.

Eraldi alarühma moodustavad kohmakad ümberütlevad keelendid. Taolisi näiteid on kohanud kindlasti iga lugeja, üks selliseid on näide (3). See, et on mõeldud lennukit, selgub kontekstist, ent parafras tekitab kummastust⁵ ja lähendab näidet liigituse kolmandale kategooriale (vt ptk 3.3).

- (3) “Agressorriik kasutas hävitatud lennuvarustuse ühikut Moskva lennukeskuse huvides, eriti Vene invasiooniarmeed toetavates operatsioonides,” teatas GUR Telegramis. (PM 26.4.2024)

Olgu toodud ka üks morfoloogilise varieerumise näide: *siir(d)*-tüve paronüümipesa. *Siirma* (‘jõude operatsioonialale ümber paigutama’; ingl *deploy*) on moodustatud enesekohasest *siir/du/ma*-sõnast, mille enesekohane liide on ära jäetud ehk on moodustatud kausatiiv. Erinevalt *siirmast* pole *siirduma* sõjanduses terminivääratusega (vt Hendrikson 2020: 45; selgitusi vt ka Militermist). Keelekasutaja olukorra teeb keerukamaks paronüümiline *siirdama* ‘elundit või kudet ühest organismist teise ümber istutama’. Nii satuvad asjatundjadki, et seda enam ajakirjanikud, segadusse: *siirma* pööramismall (nagu *naerma*) tekitab raskusi ega ole keelekasutajale loomulik. Nii esineb ajakirjandustekstides hübriidvorme, nt *siirdada* ja *siirata* (nt “kuidas *siirata* NATO lisavägesid”; ERR 17.1.2024). Mõistmisprobleemidest sellistel juhtudel juttu olla ei saa, pigem võib arutleda selle üle, kas keelekorralduse paradigmanihke taustal peaks normingus mööndusi tegema. Üks võimalikest põhjendustest võib olla, et *siirdama* märgib *siirma*’ga sarnast tegevust (‘üht entiteeti ühest kohast teise paigutama’) ja keelendit saab võtta mõistemetafoori ilminguna.

⁵ Nähtus, mille puhul kerkib sisu asemel esiplaanile vorm, mis pikendab sõnumi mõistmist ehk teisisõnu tekitab sõnumi töötlemisel kognitiivset töömahukust. Erialakeele kontekstis on seda nähtust käsitlenud Hendrikson (2018: 64). Mõiste ja vastava teooria alusepanija on Viktor Šklovski (eesti keeles 1993), kes lähtub omakorda Roman Jakobsonist ja keele poeetilise funktsiooni mõistest.

3.2. Erialasläng ja -kantseliit

Kuigi erialaslängi temaatika on eelmise kategooriaga tihedalt seotud, paigutuvad teooriaosa järgides eeltoodud näited pigem kirjakeele, siinsed pigem sotsiolekti ehk sotsiaalsete murrete alla. Ent mõistagi on piir hägus. Riigikaitset käsitlevates ajakirjandustekstides on slängi osa märkimisväärtne. Eraldi alarühma moodustavad elliptilised või metonüümilised keelendid (4).

- (4) Eesti lähtub keskmaa õhutõrje hankimisel selle hinnast ja süsteemi suutlikkusest ega vaata seda, kuidas on tootjariik käitunud Ukraina sõja ajal. [...] Keskmaa õhutõrje tegevusraadius on eri süsteemidel 20–75 kilomeetrit. (ERR 10.2.2023)

Esimeses lauses mõeldakse õhutõrjesüsteemide hankimist, teises nende tegevusraadiust. Mõlemal juhul annab lauseümbrus viite, et kõneldakse relvasüsteemidest. Sellise väljenduslaadi taga on kaks eri tasandi tegurit: esmapilgul inglise keelesüsteemi ja väljenduslaadi mõju, ent laiemas plaanis keeleülene ökonoomiataotlus. Metonüümia on keele ökonoomiataotluse ilming ja nagu üldkeeleski, nii ei saa seda taunida erialakeeleski.⁶ Nii on siin koos kaks vastandlikku tendentsi, mis taanduvad slängi ja erialakeele vahekorra küsimusele. Eesti keele seisukohast on metonüümiana vaadeldavad ka *luure*-algulised liitsõnad, kus ei eristata inglise keele eeskujul tegevust (*luure*) ja tegevuse tulemust (*teave*) nagu ka lauses (5).

- (5) Eelhoiatuse toimimiseks on võtmetähtsusega luurekogumis- ja sidepidamisvõime arendamise jätkamine, et tagada Eestile ja meie NATO liitlastele vajalik eelhoiatuse reageerimiseks. (PM 13.9.2021)

Jutt on muidugi luureandmete kogumisest (vrd ingl *data collection*), sarnane näide on *luurekogumislend* (pro *luurelend* või *rekkelend*; vrd *reconnaissance flight*). Mõlemat kohtab sageli erialainimeste suulises suhtluses. Militermi päringud viitavad selgelt tõigale, et kaitseväelasi häirib selline kasutus. Tegu on küll slängilise, eesti keele loogikale mittevastava kasutusega, samas mõistmistõrget siin ei teki. Kognitiivsest metafooriteooriast lähtudes on metonüümia nagu metafoorgi iga keele loomulik osa (vt nt Geeraerts 1995, Temmermann 2009) ja üldjoontes võib öelda, et selle ilminguid ei saa uudistekstis taunida. Ent viimane näide ajendab siiski küsima: kas juhtudel, kus eesti keele fraasi- ja lausestruktuur allub teistsugusele loogikale kui inglise keele oma, on sellised konstruktsioonid otstarbekad (vrd *luurekogumine* ja *luureandmete kogumine*)? On ilmne, et eesti keel on siin täpsem, võimaldades eristada tegevust ja selle tulemust. Küsimus taandub ühele siinse käsitlemise kesksetest dilemmaadest ehk pingeväljale *uudistekst–erialasläng*. Naiivne oleks üritada sellele anda jah-ei-vastust, realistlikum on mõtiskleda selle üle, milline slängilisusmäär on uudistekstides otstarbekas.

Teise alarühmana eristuvad keelendid, mida olen erialakeele kontekstis nimetanud libaterminiteks (nt Hendrikson 2014b: 49) ja mida saab käsitada (eriala)kantseliidina. Sellistele keelenditele on omane kasutatavus erinevatel erialadel, kust need on liikunud ajakirjandus- ja üldkeelde. Teine iseloomulik joon on ülekasutamine, millega kaasneb tähenduse laienemine ja mõtte hägustumine, mis lähendab neid omakorda järgmise kategooriaga. Iseloomulikemaid näiteid on *võimekus*, mis võib tähistada relvasüsteeme, lahingumoonat, inimesi, väljaõpet jm. Osal juhtudest on

⁶ Teise keele kopeerimise ja keeleülese kujundi dilemmast vt nt Hendrikson 2018: 32–33, 55–56, 62.

tekstist võimalik mõista, millest on jutt. Nii viitavad näited (6) ja (9) *võimekustega* relvastusele ja varustusele.

- (6) Ta märkis, et kuigi Hiina armee on soetanud endale palju sõjalisi võimekusi, siis korruptsiooni tõttu on osa neist olemas vaid paberil. (ERR 10.10.2023)

Näites (7) selgub kontekstist, et jutt on üksusest ja selle väljaõppest, ent näites (8) ei ole täpne osutus ka konteksti vaadates päris kindel ja vaja on taustteadmisi. Viimases võib hägusus olla ka taotluslik.

- (7) Selle [väljaõppe] tulemusena paraneb üksuste lahinguvalmidus ning kuni 12kuuline ajateenistus võimaldab hoida kriitilisi sõjalisi võimekusi alalises valmiduses. (LPM 4.5.2023)
- (8) Herem ütles, et riigikaitse tugevdamine toimub kahes osas: algul lühiajalised vajadused ning täiendava rahastuse puhul pikemat aega nõudvad võimekused. (Delfi 24.3.2022)

Slängilist kantseliiti või kantseliitlikku riigikaitseväljendust esineb ajakirjanduskeeles ohtralt. Siia kuulub ka täiendi *taktikaline* ülekasutus ja kohati tühisõnaks muutumine, millega kaasneb liiasus ja/või mõtte hägusus. Näiteks fraasis *taktikaline manööver* on täiend põhjendatud (manööver saab olla ka operatsiooniline), *taktikaline eriüksus* on tähenduseta fraas, sest eriuksust juhitakse strateegiatasandil, *taktikaline pataljon* on erialainimesele absurdne fraas (*pataljon* on *a priori* taktikaline allüksus). Markantsemad juhud esinevad reklaam- ja erialatekstides (nt *taktikalised prillid*, *taktikalised püksid* jt).

3.3. Sõnakasutus, millega kaasneb mõistmisillusioon või -tõrge

Kui eelmise kategooria näited ei põhjusta suuremat mõistmisprobleemi, siis siin vaatlen keelendeid, mille kasutamine tekitab asjatundlikus ja süvenenud lugejas tõenäoselt segadust või kimbatust, šklovskilikult väljendudes kummastust, teised libisevad loetavast mõistmisillusiooniga üle. Arusaamiseks on vaja üldjuhul erialaseid ja kontekstuaalseid teadmisi (laenuandva keele vaste, kolmandate keelte mõju, eriala arenguloogika jm). Kujukaid näiteid pakub sõna *operatiivne*, ent ka eelnimetatud *taktikaline* ja *võimekus* (vt näiteid 6–8) ehk libaterminid kohtades, kus kontekst ei anna mõistmisvihjet.

Põnev näide on venemõjuline *operatiiv*-tüvi. Ehkki vene keele mõju tõrjumine pole keelekorralduses midagi haruldast (vt Paet 2023: 34), ei ole probleem mõistagi päritolus (täpne olles on vene keel vahendajakeel). Probleemseks teeb tüve seik, et siin pörkuvad erinevad sõjanduskultuuriruumid ning eesti, saksa, vene ja inglise keele loogika. Sõjanduses on kokku lepitud, et *operatsioon/operatsioon*- märgib sõjatasandit, *operatiivne/operatiiv*- viitab kiirreageerimisele. Eeskätt vanem, teenistuse lõpusirgel või juba reservis olev ohvitserkond kasutab sageli *operatiiv*- ja *operatsiooni*-tüve samatähenduslikena (nt *operatiivtasand* pro *operatsioonitasand*). Olukorda komplitseerib koostöövajadus sisekaitse-, meditsiini- ja päästevaldkonnaga, kus on väljakujunenud vastupidine tava. Viimastes viitab *operatiiv*- kiirusele, kiirreageerimisele ja tähistab madalaimat

tegutsemistasandit, millest järgmine on taktikatasand. Sõjanduses on madalaim taktikatasand, millele järgneb operatsioonitasand, mida tuntakse kõnekeeles siiani ka operatiivtasandina. Lisaks on *operatiiv*-tüvi tähistanud nõukogude ajal varjatud tegutsemist (vrd *operatiivgrupp*, *operatiivtöötaja*), mis on mitteametlikus keelepruugis reliktna siiani säilinud. Mitmetähenduslikkus on erialakeele paratamatu osa (Temmerman 2000: 68–69, Ramscar, Baayen 2013, Erelt 2007: 99–102), ent nimetatud tüvega seoses on riigikaitse-sisekaitse ühisõppustel dokumenteeritud mõistmisprobleeme (vt ka Hendrikson 2020: 34, 57). Mõistmise seisukohast teeb orienteerumise veel keerukamaks seik, et riigikaitstes on *operatiiv*-tüvi muutumas libaterminiks: alati ei saa aru, kas *operatiiv*- on konkreetse tekstis tähenduslik ja kui on, siis milline on selle osutus. Mõistelisi probleeme ilmestavad hästi näited (9–10), mis võimaldavad kõiki nelja tõlgendusvarianti.

- (9) “Seda ei kuulutatud sel hetkel välja, et me tarnime Ukrainale uusi võimekusi, säilitamaks Ukraina palvel nende operatiivse julgeoleku,” märkis Garn. (PM 25.4.2024)
- (10) Eesti ja Ühendkuningriigi vahel sõlmitud kahepoolse lepingu alusel kuueks kuuks Eestisse saabunud taktikaline operatiivüksus vahetab siin välja Kuningliku Tankirügemendi. (L 22.6.2022)

Näites (9) võib olla kõne all *operatsiooni* julgeolek, aga silmas võidi pidada ka *operatsioonitasandi* julgeolekut. Lause tähendus on neil juhtudel täiesti erinev. Erialainimesel tekitab selline keelekuju kummastust, sest ka kontekst ei anna mõistmisvihjet. Žanri silmas pidades võiks täiendi ära jätta, sest kumbki termini-variant ei ütle keskmisele lehelugejale midagi. Kontrastsemgi on näide (10): juhul kui *taktikaline* ja *operatiiv*- viitavad sõjatasanditele (pro *operatsiooni*-), on tegu põhimõttelise vastuoluga, *operatiiv*- kiirreageerimise tähenduses ei tule siin mõtet ja konteksti arvestades aga kõne allagi. Nii võib fraas tekitada tavalugejal mõistmisillusiooni, erialainimeses segadust.

Selle kategooria näited peegeldavad kõige selgemini, et toimetaja või uudise kirjutaja ei ole valdkonnaga kursis, samuti ajasurvet ja nõustajate puudumist. Erialainimesele üks markantsemaid on näide (11). Jutt on sõjaväelise juhtimise aluspõhimõttest ehk ülesandekesksest juhtimisest (vrd ingl *mission command*), mis tekitaks ilma vahetult järgneva selgituseta mõistmistõrke isegi erialainimesele (juhtimis põhimõte vs. missiooni/välisoperatsiooni juhtimine kui tegevus). Uudises oli tehtud mõni nädal hiljem parandus (*ülesandepõhine juhtimine*, PM 10.10.2022).

- (11) [---] Näiteks missiooni juhtimine, mis tähendab, et sa ütled sõduritele, miks nad võitlevad ja mida nad peavad saavutama, ning jätab siis asja madalaimale taktikalisele tasemele,” kirjeldas Bauer. (PM 17.9.2022)

4. Kokkuvõte ja arutelu

On selge, et nagu mis tahes teine ajakirjandustekst, ei pea ka uudis vastama rangusastmelt ega terminikasutuselt erialateksti loogikale. Siiski kutsub tänapäevane uudistekst mõtlema ühest küljest žanripiiride ja nende muutumise ning teisalt üld- ja oskuskeele vahekorra üle, aidates ühtlasi selitada viimaste piirialasid. Uudistekstid pakuvad siin perspektiivikat uurimisainest, paiknedes žanride piirialal ja

ühtlasi pingeväljas: tegu on ajakirjandusteksti ühe põhiliigiga, mis peaks kajastama tegelikkust võimalikult üheselt. Niisiis on sel sama eesmärk mis erialatekstil, ehkki sihtgrupp on erinev. Teisalt peaks uudise keelekasutus vastama ajakirjandusteksti põhitunnusele: olema – erinevalt erialakeelest – üldsusele mõistetav, sisaldades võimalikult üldtuntud termineid ja võimalikult vähe. Riigikaitset kajastavate uudistekstide analüüs lubab järeldada, et aktuaalseid erialaseid teemasid kajastavad uudistekstid ei allu tänapäeval sugugi mitte alati neile põhimõtetele: neis kipub esinema rohkesti nii erialaspetsiifilisi termineid kui ka erialaslängi ning nende sõnakasutus võib tekitada eriala enam tundvas inimeses segadust, vähem asjatundjas mõistmisillusiooni. Teooriaosas nimetatud mõttekohad ja analüüsis esitatud näited ei paku üheseid lahendusi, ent loodetavasti aitavad need valgustada üld- ja oskuskeele piirialasid ning annavad ainekavade edasisteks uuringuteks.

Mõistepiiride hägusus iseloomustab kognitiivse lähenemise järgi valdavalt osa mõistesuhetest (vt nt Temmerman 2000, Faber 2011). Kirjakeele allkeeltega seoses pole see tõdemus uus teadmine, ent keelekorralduse paradigmanihke taustal on otstarbekas nendele piirialadele tegelike tekstide varal valgust heita. Vajadust mõiste- ja terminisüsteemi üle vaadata peegeldavad ka arutelud keelekorralduse üle ja EKI teatmik. Igasugune binaarne süsteem kinnistab arusaama jääkadest piiridest ja sellest on EKI teatmikus loobutudki: üld- ja oskuskeele kõrvale on sisse toodud standardkeele mõiste. Mõtlemine paneb seik, et üld- ja oskuskeele vahetada puudutavas on siiski pea sõna-sõnalt järgitud traditsioonilisi käsitlusi. Juba ainuüksi uue mõiste lisandumine senisesse binaarsesse süsteemi eeldab, et midagi muutub süsteemi kahe alkomponendi ehk üld- ja oskuskeele mõistes ja/või vahetorras. Terminoloogias on vastanduse kaudu defineerimine tihti libe tee, sest uue mõiste lisandumisel ei saa mõistesüsteem samaks jääda ja tekib vajadus süsteemi osade vahetada uuesti läbi mõelda. Selline olukord on mõiste *standardkeel* sissetoomisel tekkinudki. Mõiste *üldkeel* piiratluskatseid jälgides tekib vägisi tunne, et mõiste on kunagi sisse toodud osalt vajadusest oskuskeelt paremini defineerida. Mõiste vajalikkust kahtluse alla seadmata näib, et nii EKI teatmikus kui ka ÜS-is esitatu vajaks nii lähimõistete kui ka konkreetsete tekstide najal läbimõtlemit. Uudistekstid pakuvad selleks viljakat alusmaterjali.

Uudistes esinevaid, erialakeele normingust või tavast lahknevaid nähtusi saab liigitada mitmeti. Siinses vaatlesin neid, tuginedes märksõnadele *varieerimine ja mitteeristamine*, *erialasläng* ning *mõistmisillusioon/-tõrge*. Terminite varieerumine on erialakeeleski paratamatu ja loomulik nähtus, seda enam on see loomulik ja eelduspärane uudistes. Uudistes tingib varieerumise vajadus olla avalikkusele mõistetav, mis tähendab lihtsama sõnakasutuse eelistamist, spetsiifilise info üldistamist või ka ärajätmist. Vaadeldud näidetest selgub, et ümbersõnastamine ja lihtsustamine ei ole alati kirjutajale jõukohased, samas ei pruugi see tekitada mõistmistõrget. Näiteks ei tähenda uudise kontekstis ilmselt erilist infokadu *treeningu* kasutamine drilli tähenduse kõrval ka harjutamise, õppuse ja väljaõppe tähenduses, sama on mõistete *rahvas-rahvus-riik* mitteeristamisega ning segadustega muutvormides (*siirma*). Neil juhtudel toetab mõistmist üldjuhul tekstiümbrus.

Ka erialaslängi ilminguisse uudistekstis saab suhtuda mitmeti. Erialsläng või -kantseliit võivad mõnel pool jätta mõtte hägusaks (vt *võimekuse* näiteid), ent suuremaid mõistmisprobleeme need üldjuhul ei põhjusta. Pigem tekib paar teistlaadi mõttekohta. Esiteks: kuidas sobitub kõnekeelsus või släng uudisteksti,

mis on žanriolemuselt avalik neutraalne tekst? Erialasläng on tavalugejale ilmselt peidetud ja seda ei pruugi slängina tajuda, aga tegu on siiski slängiga – vähemalt kui lähtuda senisest liigitusest, et erialasläng on slängi, mitte erialakeele ilming. Teiseks lubavad siinkirjutaja tähelepanekud väita, et mõju on kahesuunaline: meediatekstid kasutavad erialakeelt, ent mõjutavad omakorda erialainimeste keelekasutust. Uurimist vajab küsimus, kuidas suhtuda uudistes kasutatavasse erialaslängi, pidades silmas erialakeele vajadusi. Näiteks *droon* viitavana *varitsevale moonale* kinnistab ka erialatekstides mõistete mitteeristamist, ehkki eristamisvajadus on ekspertide hinnangul selge. Laiapindse riigikaitse ja elanikukaitse vaatepunktist on näiteks tähtis, et me saaks ühtmoodi aru, mis on *varjumiskoht*, mis *varjend*.

Põnevat materjali pakuvad mõistmisillusiooni või -tõrget tekitavad olukorrad, mille ekstreemseid näiteid on siiski eelmistest vähem. Üldjuhul on need seotud mitme keele-, mõiste- ja kultuuriruumi koosmõjuga ning lähtekeeles öeldu üksühese teisendamisega eesti keelde (*operatiiv*-tüvi), millele võib lisanduda ülekasutamine ja hägusus juba lähtekeeles (*taktikaline*). Nii aktualiseerub mitmel moel (oskus) keelekorralduse igipõline küsimus: kui mõistetavad saavad terminid olla või peaks olema valdkonnakaugale inimesele? Terminite läbipaistvus on sageli näiline, eriti kui (kon)teksti ei süvene või erialaga piisavalt kursis ei ole (vt nt Hendrikson 2018: 58–59). See on ka loogiline, sest lisaks muule on mõiste ehk tähendus ja termin kui selle keeleline kuju kokkuleppeline.

Tekstinäited viitavad tõigale, et kui mingi valdkond saab keeleväliste tegurite mõjul aktuaalseks ja tõuseb üldsuse huvivälja, on ajakirjanikul ja tegelikult ka lugejal surve vallata teatud piirini selle oskussõnavara. Öeldu eeldab omakorda teatavat kursisolekut eriala ja selle mõistesüsteemiga. Eeldatakse, et ajakirjandustekst edastab aktuaalset infot lühidalt ja sõnastab selle lihtsamalt ümber (vt nt Perrin 2013: 70). Paradoks on sellest, et millegi väljendamine lihtsalt ja lühidalt eeldab esmalt öeldavast arusaamist. Kui arusaamist ei ole või see on pealiskaudne, on keeruline või võimatu mõtet arusaadavalt või apsudeta ümber sõnastada. Lihtsustamisega seoses kerkib järgmine küsimus: mis piirini on see üldse mõistlik ja võimalik? Ajakirjandusteksti tarvis ei ole otstarbekas ega võimalikki luua omaette meediakeelt.

Nii eeldab arusaadava ja mõtteka teksti koostamine erialastel teemadel ajakirjanikult minimaalselt teadmisi selle kohta, kust saab aja- ja asjakohast infot. Mida spetsiifilisem ala ja keerukamad mõistesuhted, seda tähtsam on vallata teatud määranani teemat – juba seepärast, et vastasel korral ei pruugi isegi aru saada vajadusest sõnastamisel nõu küsida. Iga eriala mõistesüsteemis eristuvad tšenter ja perifeeria ehk üldmõistetavam ja keerukam osa. Kui kajastatav teema on relvahanked, on hea teada, mis eristab drooni varitsevast õhuründemoonast ja kas *ründedroon* on sama mis *varitsev moon*, kas *tankiks* nimetatakse mis tahes soomussõidukit jne. Praktikas ei piisa sageli sellestki ja vaja on kas spetsiifilisi erialateadmisi (saada konteksti või liikuri margi järgi aru, millega on tegu) või evida nõustajate võrku.

Niisiis varieeritakse eestikeelse info edastamisel sõnakasutust, aga tulemus ei pruugi olla lihtsam ümberütlemine. Samas tõkeliste näidete puhul üritatakse originaalist sõna-sõnalt kinni hoida. Millest sellised tendentsid? Teadmatuse ja ajasurve(tunde) taustal mängib ilmselt rolli nii kirjutaja suhtumine kirjutatavasse ja lugejasse kui ka tema rollikuvand. Aukartus eriala ees võib sundida maksimaalselt järgima sisendinfot, sh tegema sõnasõnalisi tõlkeid. Nagu eespool esitatud näidetest

näha, viivad need nii mõnigi kord asjatundja jaoks mõtte ähmastumiseni, tavakodanikul tekib ligikaudne arusaam või mõistmisillusioon. Üks mõjureid võib olla (alateadlik?) eeldus, et valdav enamik lugejaid ei valda nagunii teemat tasemel, mis võimaldaks öeldut täpselt mõista. Sel juhul on tegu ajakirjanduseetika valdkonda kuuluva teemaga, millel siinses pikemalt ei peatu. Rollikuvandiga seotule viitab Hennoste (2024), tõdedes, et praegusel ajastul ei näe ajakirjanik ennast enam info väravavahina.

Kõigele eelõeldule vaatamata jätan õhku küsimuse: kas tänapäevane, ühiskonnas aktuaalsete valdkondade teemasid kajastav uudistekst ei esita ajakirjanikule ja toimetajale ikkagi ebarealistlikke nõudmisi? Ehk on inimeste ootused (veebi)uudise suhtes üldse muutunud? Himma-Kadaka (2018: 77) doktoritöö tulemused seda oletust ei kinnita: veebiajakirjanikult oodatakse jätkuvalt sisukat ja põhjalikku käsitlust. Uuringust (vt samas) selgub, et ajasurve kaldub olema toimetuste endi konstrueeritud, selle taga on pigem toimetuse vaikimisi kujundatud hoiakud ja väärtused. Teisalt saab Hobartile (2020) tuginedes postuleerida, et kriise kajastavad uudised loovad juba iseenesest mõtlemist ja sisulist analüüsi marginaliseeriva taustsüsteemi. Seega toetavad uudistekstid paradoksaalselt irratsionaalsust ja peataolekut, mida nad peaksid eelduspäraselt aitama ühiskonnas hallata.

Uudisteksti üks põhitunnuseid on mõistetavus, ent materjalist selgub, et mõistetavus võib olla näiline: tavakodanikul võib tekkida mõistmisillusioon, enam asjaga kursis olijal mõistmistõrge. Kui loo autor või toimetaja ei ole valdkonnaga piisavalt kursis, on tõenäoline, et ta ei suuda mõtet lihtsalt ja mõistetavalt ümber sõnastada. On ka võimalik, et ajakirjanikel pole erialasõnastike kohta ikka veel piisavalt teavet, sel juhul on abi senisest ulatuslikumast teavitustööst. Himma-Kadaka (2018) uuringutulemustele tuginedes võib toimetustel olla abi ajasurve konstrueerituse teadvustamisest, mis looks võimaluse konsulteerida ekspertidega ja otsida terminikogudest lisateavet. Aktuaalsete valdkondade kajastamisel võiks ekspertide võrgu olemasolu olla üks toimetuse töö põhinõudeid. Tähtis on teadvustada, et erialane keelepruuk mõjutab uudistekste ja uudistekstid omakorda erialakeelt. Praeguses julgeolekupoliitilises olukorras ja reservarmee tingimusi – olukorras, kus suur osa lugejatest on Kaitseliidu liikmed, reservväelased, Kaitseväge tegevväelased ja teenistujad – ei saa viimast aspekti alahinnata. Kuna suurima lugejagrupi moodustavad kõik laiapindsesse riigikaitseesse panustajad ehk suuresti kogu Eesti elanikkond, muutub vajadus vastasmõjuga arvestada veel akuutsemaks. Üks edasisi uurimissuundi on vaadelda erialaste uudistekstide mõistetavust erialainimeste ja erialaväliste lugejate seas, samuti uurida, kuivõrd kehtivad teiste ühiskonnas aktuaalsete valdkondade puhul samad tendentsid.

Viidatud kirjandus

- Eesti Konjunkturiinstituut 2018. Eesti loomemajanduse olukorra uuring ja kaardistus. Tallinn. https://www.kul.ee/sites/default/files/documents/2020-10/1._eesti_lm_olukorra_uuring_ja_kaardistus_yldosa.pdf (9.9.2024).
- Eesti Konjunkturiinstituut 2022. Eesti loomemajanduse olukorra uuring ja kaardistus. Tallinn. https://www.kul.ee/sites/default/files/documents/2022-04/1._Eesti_loomemajanduse_olukorra_uuring_ja_kaardistus_2021_o.pdf (7.9.2024).
- Ehala, Martin 2022. Kaalul on rohkem kui ÕS. – Postimees, 1.11. <https://arvamus.postimees.ee/7638972> (27.12.2024).

- EKK 2020 = Erelt, Mati; Erelt, Tiit; Ross, Kristiina 2020. Eesti keele käsiraamat. Tallinn: EKSA, Eesti Keele Instituut. https://eki.ee/wp-content/uploads/2024/05/eestikeele-kasiraamat_2020.pdf (27.12.2024).
- Erelt, Tiit 2007. Terminõpetus. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Faber, Pamela 2011. The dynamics of specialized knowledge representation. Simulation reconstruction or the perception-action interface. – *Terminology*, 17 (1), 9–29. <https://doi.org/10.1075/term.17.1.02fab>
- Geeraerts, Dirk 1995. Representational models in cognitive semantics. – *Folia Linguistica: Acta Societatis Linguisticae Europaeae*, 29, 21–41. <https://doi.org/10.1515/flin.1995.29.1-2.21>
- Hendrikson, Reet 2014a. Tõhususe tahud sõjandusterminoloogia näitel: ülediferentsimine või erinev tunnetusväärtus? – *Eesti Rakenduslingvistika Ühingu aastaraamat*, 10, 107–123. <https://doi.org/10.5128/ERYa10.07>
- Hendrikson, Reet 2014b. Sõjanduskeele loovusest, haritusest ja tõhususest. – *Sõdur*, 4, 48–50.
- Hendrikson, Reet 2018. Kas sõjasõna sünnib sõtta? Erialakeele tõhusus sõjandusterminoloogia näitel. *Dissertationes philologiae estonicae Universitatis Tartuensis* 42. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Hendrikson, Reet 2020. Ühtse mõistmise ja terminikasutuse võimalikkusest laiapindses riigikaitstes. – *Sõjateadlane*, 15, 31–86.
- Hennoste, Tiit 2000. Eesti keele allkeeled. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Hennoste, Tiit; Karl, Pajusalu 2013. Eesti keele allkeeled: õpik gümnaasiumile. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Hennoste, Tiit 2024. Toimuv meenutab liiga teravalt stalinismiaja maailma. Intervjuu. – *Eesti Päevaleht*, 27.3. <https://epl.delfi.ee/artikkel/120280763> (10.9.2024).
- Himma-Kadakas, Marju 2010. Ajakirjandusžanrite muutumise tendentsid: Uudisžanri muutumine ajalehe Postimees näite. *Magistritöö*. Tartu.
- Himma-Kadakas, Marju 2018. Skill Performance of Estonian Online Journalists: Assessment Model for Newsrooms and Research. *Dissertationes de mediis et communicationibus Universitatis Tartuensis*, 33. Tartu: Tartu University Press.
- Hobart, Mark 2020. Media and Crisis. *SOAS Blogs*. https://www.academia.edu/42671104/Media_and_Crisis (10.10.2024).
- Klaas-Lang, Birute 2022. Meie ühiskonda ähvardab lõhestada ka keelekriis. – *ERR*, 19.11. <https://www.err.ee/1608756460> (27.12.2024).
- Kull, Rein 2000. Oskuskeel ja üldkeel: erisused ja samasused. – *Keel ja Kirjandus*, 8, 545–557.
- Kõuts-Klemm, Ragne; Harro-Loit, Halliki; Ibrus, Indrek; Ivask, Signe; Juurik, Marten; Jõesaar, Andres; Järvekülg, Madis; Kauber, Sten; Koorberg, Väino; Lassur, Silja; Loit, Urmas; Tafel-Viia Külliki (Koost.) 2019. Meediapoliitika olukorra ja arengusuundade uuring. Tartu–Tallinn. https://www.kul.ee/sites/default/files/documents/2020-10/2019_meediapoliitika_olukord_arengusuunad_aruanne.pdf (5.5.2024).
- Langemets, Margit; Päll, Peeter 2021. Muutuv ÕS. – *Sirp*, 29.1. <https://www.sirp.ee/muutuv-os/> (27.12.2024).
- Lindström, Liina; Risberg, Lydia; Plado, Helen 2023. Language ideologies and beliefs about language in Estonia and Estonian language planning. – *ESUKA/JEFUL*, 14 (1), 7–48. <https://doi.org/10.12697/jeful.2023.14.1.01>
- Maarits, Merit 2020. Keeleteadlased: eesti keel on vaba, aga võiks olla veel vabam. – *ERR*, 27.10. <https://kultuur.err.ee/1149567> (27.12.2024).
- Madise, Ülle 2022. Eesti keel on põhiseaduse kaitse all – *ERR*, 27.10. <https://www.err.ee/1608767536> (27.12.2024).
- Mereste, Uno 2000. Oskuskeel ja seaduste keeleline rüü. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Nemvalts, Peep 2021. Eesti keelekorralduse sasipuntrad. – *Sirp*, 17.12. <https://sirp.ee/s1-artiklid/varamu/eesti-keelekorralduse-sasipuntrad/> (27.12.2024).

- Nemvalts, Peep 2023. Teooria ja rakendus: keelekorraldus. – Teesid: 20. rakenduslingvistika konverents “Keel ja keelekasutajad”, 27.–28.04. Tallinn: ERÜ, 19.
- Paet, Tiina 2023. Võõra keele kinnistumine eesti keeles: Keelekorralduslik ja leksikograafiline vaade. *Dissertationes philologiae estonicae Universitatis Tartuensis*, 51. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Perrin, Daniel 2013. Investigating language and the media: The case of newswriting. – *AILA Review*, 26 (1), 57–78. <https://doi.org/10.1075/aila.26.05per>
- Ramscar, Michael; Baayen, Harald 2013. Production, comprehension, and synthesis: A communicative perspective on language. – *Frontiers in Language Sciences*, 4, A233. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2013.00233>
- Risberg, Lydia 2024. Sõnatähendused ja sõnaraamat: Kasutuspõhine sisend eesti keelekorraldusele. *Dissertationes philologiae estonicae Universitatis Tartuensis*, 52. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Šklovski, Viktor 1993. Kunst kui võte. – *Vikerkaar*, 8, lk 55–64.
- Tavast, Arvi; Taukar, Marju 2013. Mitmekeelne oskussuhtlus. Tallinn: Valgus.
- Tavast, Arvi 2021. Vastus pöördumisele seoses EKI algatatud sõnastikureformiga. – *Sirp*, 4.6. <https://www.sirp.ee/s1-artiklid/varamu/vastus-poordumisele-seoses-eki-algatatud-sonastikureformiga/> (27.12.2024).
- Temmerman, Rita 2000. Towards New Ways of Terminology Description: The Sociocognitive Approach. *Terminology and Lexicography Research and Practice*. Amsterdam–Philadelphia: John Benjamins. <https://doi.org/10.1075/tlrp.3>
- Temmerman, Rita 2009. Why special language translators need insights in the mechanisms of metaphorical models and figurative denominations. – Barbara Lewandowska-Tomaszczyk, Marcel Thelen (Eds.), *Meaning in Translation*. Łódź Studies in Language, 19. Bern: Peter Lang, 351–369.

Võrguviited

- EKI teatmik. Eesti õigekeelsuskäsiraamat. Peeter Päll (Toim.). Tiina Paet, Margit Langemets, Tiina Leemets, Sirje Mäearu, Lydia Risberg, Arvi Tavast (Koost.). Tallinn: Eesti Keele Instituut. <https://teatmik.eki.ee/teatmik/> (1.10.2024).
- Militerm: Riigikaitseterminite andmebaas. Sõnaveeb. <https://sonaveeb.ee/ds/mil> (4.1.2025).
- ÜS = EKI ühendsõnastik 2024. Eesti Keele Instituut, Sõnaveeb. <https://sonaveeb.ee/> (16.5.2024).

THE RELATIONSHIP BETWEEN GENERAL AND SPECIALISED LANGUAGE: A CASE STUDY OF ESTONIAN CRISIS NEWS

Reet Hendrikson

Estonian Military Academy

This article explores the relationship between general and specialised language in Estonian media reports during the times of crisis. News media, by nature, bridges these two linguistic registers, requiring the transformation of specialised information into an accessible format for a broad audience. Contemporary news frequently covers highly specialised topics, such as military operations, arms procurement, and scientific advancements. What are the defining features of language in these reports, and how is specialised language integrated and simplified? Using examples from Estonian national defence news, the article examines how these dynamics unfold.

This analysis categorises examples into three groups: variation/non-differentiation, specialist jargon, and the illusion of comprehension/the defamiliarisation effect. The variation of terms is a natural phenomenon in specialised language, and even more so in news media. In the case of news, the need for variation arises from the requirement to be understandable to the public, which often entails preferring simpler vocabulary, generalizing, or omitting precise information. It becomes evident that rephrasing and simplifying are not always within the capabilities of news editors. However, comprehension is generally supported by the surrounding context. The analysis reveals that specialist jargon introduces an additional layer of complexity beyond the challenge of “translating” specialised language for general audiences. Still, when journalists lack expertise, the text can create an illusion of comprehension for the general audience, while the more familiar may, on the contrary, experience the defamiliarisation effect. To mitigate this problem, newsrooms should have a network of experts to consult when reporting on topical issues in society. Moreover, recognising the reciprocal influence between the specialised use of language and news texts is important, as both shape one another. In the context of national defence, this fact is particularly significant for countries whose defence is based on a reserve army.

Keywords: specialised language, general language, standard language, terminology, variation, differentiation, news media, national defence, military science, Estonian

Reet Hendrikson (Kaitseväe Akadeemia) on Kaitseväe juhtivterminoloog, riigikaitseterminoloogia töörühma juht ning Haridus- ja Teadusministeeriumi Eesti terminitöö juhtkomitee liige. Peamised uurimissuunad on erialakeel, terminite varieerumine ja mõistmine ning kujundlikkus.
Riia 12, 51013 Tartu, Estonia
Reet.Hendrikson@mil.ee